

Onzichtbare gemeenschap

Nieuwjaar op z'n Russisch*

HELEN KOPNINA

Sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie is West-Europa voor veel mensen uit dit deel van de wereld dichterbij gekomen, zo ook Nederland. Sinds 1990 wordt er elk jaar op 13 januari in Amsterdam het Russische Nieuwjaar gevierd. Dit lijkt te duiden op het bestaan van een Russische gemeenschap in Amsterdam dan wel in Nederland. Maar bestaat die gemeenschap inderdaad en wie zijn de Russen eigenlijk? In deze bijdrage wil ik laten zien hoe moeilijk het is een goed antwoord op deze vragen te formuleren. Ik besluit mijn verhaal met een impressie van het Russische nieuwjaarsfeest van 2007, waarin ik de feestgangers zelf aan het woord laat.

De meerderheid van de mensen die ik voor mijn onderzoek sprak, immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie, is van mening dat er in Nederland geen Russische 'gemeenschap' bestaat.¹ Er zijn wel informele relaties, maar die moeten meer als familie- en vriendschapsnetwerken – vaak ook met transnationaal karakter (Staring 1999) – worden beschouwd dan als verbanden waar het nationale of nationaal-religieuze vooropstaat. Ook de Nederlanders die ik tijdens mijn onderzoek sprak leken niet op de hoogte te zijn van het bestaan van Russische immigranten in hun stad, laat staan van het bestaan van een Russische gemeenschap. Vragen als hoeveel Russen er zijn, wat ze doen en hoe ze eruitzien (als je een 'Rus' zou moeten aanwijzen) bleven vaak onbeantwoord.

In het geval van geregistreerde of 'officiële' immigranten is het een kwestie van statistiek en definities wat als 'identiteit' en in het verlengde hiervan als 'behorende tot een Russische gemeenschap' kan worden gezien. Veelal worden alle Russischsprekenden tot een groep gerekend, maar veel van deze mensen behoren hier niet toe (het zijn geen etnische 'Russen') of willen hier niet bij horen. Na bijna zeventig jaar van gedwongen Russische en Sovjetidentiteit willen deze 'Russen' vaak juist niet meer bij het grote Rusland horen.

Al is het misschien tegen wil en dank, toch zijn 'de Russen' ook met elkaar verbonden, door de taal, en het feit dat ze door buitenstanders als Russen worden geïdentificeerd, de onderlinge netwerken, en een aantal gebeurtenissen en evenementen die Russen samenbrengen, zoals bijvoorbeeld de viering van het Russisch-orthodox Nieuwjaar. Maar wie zijn die 'Russen' eigenlijk? Zijn het (vooral) echte Russische staatsburgers of (ook) etnische Russen? Is wellicht de kritische massa aan

‘Russen’ hier te klein om een gemeenschap te vormen? Of willen ‘de Russen’ zelf niet als zodanig herkenbaar zijn?

Wie zijn de Russen?

In mijn boek *East to West Migration: Russian Migrants in Western Europe* (2005) laat ik zien hoe divers van samenstelling de groep van Russischspreekende immigranten die in Nederland wonen eigenlijk is. Zowel in etnische achtergrond, als in motivatie voor migratie (te emigreren, te blijven of te werken) als in opleidingsniveau, levenservaring en toekomstverwachtingen vormen ‘de Russen’ in geen enkel opzicht een groep.

Immigranten die in Nederland als Russen worden geclassificeerd hebben vaak weinig met Rusland te maken. Meerdere etnische groepen uit de voormalige Sovjet-Unie worden hier als Russen beschouwd, zoals Georgiërs, Letten, joden en Turkmeniërs. In de Sovjet-Unie was de Russische Federatie de grootste republiek met een voor het merendeel Russische bevolking, aangevuld met een mix van uiteenlopende etnische groepen. Etnische Russen woonden ook in andere republieken, waar ze in de (hoofd)steden soms de meerderheid vormden, zoals dat in Riga (Letland) en Tallinn (Estland) het geval was. Sommige Russische immigranten in Nederland hebben de Russische nationaliteit (dat wil zeggen: afkomstig uit de Russische Federatie), maar anderen bijvoorbeeld de Georgische of Letse. Zo zijn er ook etnische Russen met het staatsburgerschap van een niet-Russische voormalige Sovjetrepubliek, en Russen met een gemengde etnische of nationale achtergrond. De culturele verschillen tussen deze groepen zijn net zo groot als die in hun geschiedenis van russificatie. Het enige gemeenschappelijke van deze groepen is het gedeelde Sovjetverleden en het feit dat ze doorgaans Russisch als moedertaal spreken. De Russischspreekende immigranten in Nederland zelf beschrijven de taal als enige bindende en identificerende kenmerk. In het geval van mensen van niet-Russische afkomst uit de voormalige Sovjetrepublieken is de beheersing van de Russische taal het gevolg van het russificatiebeleid van de Sovjets. In een aantal inmiddels onafhankelijke voormalige Sovjetlanden wordt deze russificatie weer teruggedraaid, en zijn religie en culturele verscheidenheid weer toegestaan. Van de ‘Russen’ die naar het Amsterdamse Russische nieuwjaarsfeest kwamen waren sommigen bijvoorbeeld katholiek, anderen Russisch-orthodox, anderen moslim en weer anderen niet-gelovig. De verschillende ‘Russische’ bezoekers van het feest spraken, al naar gelang uit welk land ze kwamen, meerdere talen.

Op het moment dat immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie zich echter in Nederland bevinden worden al deze uiteenlopende individuen geclassificeerd als Russisch. Een deel kiest daar om strategische of politieke redenen zelf voor of vindt dat geen probleem. Het kan in een asielprocedure bijvoorbeeld voordelig zijn om als Letse burger te laten zien dat men als etnische Rus in eigen land wordt gediscrimineerd, en voor etnische Letten in Rusland kan hetzelfde gelden.

Hoeveel 'Russen' zijn er en waarom zijn ze hier?

Volgens het CBS bevonden zich in 2006 4600 immigranten uit de Russische Federatie in Nederland. Onofficieel kunnen het er honderdduizend meer zijn. Het is tot op zekere hoogte dan ook een kwestie van definities, zoals in het geval van genaturaliseerde immigranten, tweedegeneratie-immigranten, mensen met dubbele nationaliteit, en afhankelijk van iemands legale status (asielzoeker, migrant, toerist, illegaal, enz.). Naast dergelijke definitief gevestigde Russen zijn er in Nederland ook vele soorten 'mobiele' immigranten, zoals illegalen, seizoensarbeiders en transnationale migranten. Het is opmerkelijk hoe weinig er bekend is over het aantal illegale immigranten in Nederland. Siegel, een Israëliische antropologe van Russische afkomst, die een onderzoek onder Russische criminelen in Nederland heeft gedaan schrijft hoe de schattingen over het aantal illegale Russen uiteenlopen:

De statistische gegevens over het aantal 'Russen' in Nederland zijn weinig exact omdat een groot aantal immigranten hier illegaal verblijft. Volgens mijn zegslieden schommelt het aantal illegale 'Russen' tussen de dertig- en de zeventigduizend. Degenen die met grote getallen aankwamen, baseerden zich meestal op impressies, zoals 'in het centrum van Amsterdam hoor je overal Russisch spreken' of 'al mijn klasgenoten uit Moskou zijn naar Europa gekomen', of 'er zijn veel "onzichtbare Russen" in Nederland, ze zijn overal'. Anderen wezen op de omvang van het Russische publiek bij de voorstellingen van Russische acteurs of andere culturele evenementen. Het was volstrekt onduidelijk hoe ze tot hun schattingen kwamen (Siegel 2005: 120).

De motivatie van de meeste 'Russen' om naar Nederland te komen is complex en niet eenduidig. Ze hebben hun land vaak om een combinatie van zowel economische, politieke als sociale of religieuze redenen verlaten. Er zitten mensen tussen die seizoensarbeid willen verrichten, anderen zijn de oorlogsgebieden in de Kaukasus ontvlucht, sommigen zijn vanwege hun werk voor een internationaal bedrijf binnengekomen, anderen als student, en weer anderen als crimineel. Snel et al. (2000) omschrijft de illegale ex-Sovjetburgers in Nederland vooral als *overstayers*, mensen die hier vrienden of familieleden komen opzoeken en langer blijven dan hun visum formeel toestaat. In een enkel geval wordt benadrukt dat een deel van deze mensen een min of meer rondtrekkend bestaan leidt en in West-Europa van de ene kennis, vriend of familierelatie naar de andere trekt. Deze groep wordt getypeerd als bohémienachtig, ongebonden, kunstzinnig en alternatief. Gesuggereerd wordt dat 'deze groep vooral in Amsterdam aangetroffen kan worden' (Snel et al. 2000: 70).

Naast de groep recente immigranten is er in Nederland sprake van een bescheiden *established community* van Russen. Dit zijn de nakomelingen van de eerste migratiegolf uit het begin van de twintigste eeuw. Vanaf het begin van de twintigste eeuw zijn er meerdere groepen migranten naar Nederland gekomen, maar tot

het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw bestonden deze groepen slechts uit enkele tientallen mensen. De eerste groep bestond uit soldaten van het verslagen witte leger en uit aristocraten die tijdens en na de Russische revolutie Rusland ontvluchtten. In deze periode arriveerde ook een aantal religieuze en politieke vluchtelingen in West-Europa, waarvan de meesten zich in Frankrijk, Engeland of Duitsland vestigden. Vlak na de Tweede Wereldoorlog waren het vooral ex-soldaten en verpleegsters die door de nazi's in Duitsland te werk waren gesteld die besloten om niet naar Rusland c.q. de Sovjet-Unie terug te keren maar om een nieuw bestaan in een van deze landen op te bouwen.

In de jaren zestig bestond de groep 'Russische' migranten vooral uit politieke dissidenten, intellectuelen en leden van etnische minderheden die aan het Sovjet-regime konden ontsnappen. De meeste intellectuelen en dissidenten gingen naar Amerika, Canada, Duitsland en Frankrijk en later ook naar Israël. In de jaren zeventig en tachtig kwam een beperkt aantal Russen naar Nederland, in de meeste gevallen door een huwelijk met een Nederlander die ze in de Sovjet-Unie ontmoet hadden. Anderen kwamen op basis van een tijdelijk arbeidscontract (musici en wetenschappers) en vroegen vervolgens asiel aan (Siegel 2005: 120-121). De meest recente immigranten zijn asielzoekers, economische immigranten, seizoenswerkers, studenten dan wel 'toeristen' die hun visum laten verlopen.

'Russische' immigranten zijn te vinden in vele activiteiten en beroepen: van criminelen tot juridisch adviseurs, van koks tot topmanagers van internationale bedrijven. De meeste vrouwelijke illegale immigranten maken schoon en doen oppaswerk, de meeste mannen zitten in de bouw en 'klussen'. Seizoenswerkers hebben vaak een creatief beroep zoals dat van (straat)kunstenaar of (straat)muzikant. Werkend, studierend, wachtend op verblijfsdocumenten, er zijn voor 'Russen' bijna net zoveel manieren om hier te (over)leven als dat er immigranten zijn.

'De' Russische identiteit

Begrippen als gemeenschap en etniciteit spelen een cruciale rol als het erom gaat te begrijpen hoe en of Russische immigranten in Nederland een Russische identiteit ervaren. Hoewel dit paradoxaal klinkt, liggen aan het ervaren van een dergelijke identiteit vaak strategische overwegingen ten grondslag.

Vooraf bij illegale immigranten is er sprake van toegeëigende identiteit als deel van een 'existentieel' spel met een hoge inzet. Volgens Engbersen (1999) hebben illegale immigranten bij hun inspanningen om de eigen verblijfsmogelijkheden en levenskansen in Nederland te continueren en te verbeteren drie varianten ontwikkeld. Ten eerste het structureel of situationeel aannemen van een valse identiteit, ten tweede het onzichtbaar maken van de eigen identiteit (de eigen nationaliteit in het bijzonder) tegenover Nederlandse autoriteiten, en ten derde het verzwijgen van de illegale status tegenover derden, zoals werkgevers en leden van de eigen etnische gemeenschap (Engbersen 1999a: 232). Russische immigranten in Nederland

maken gebruik van alle drie de strategieën. Opvallend is dat de strategiekeuze niet alleen situationeel is, maar ook afhangt van de generatie waartoe men behoort. Ook als de verblijfsstatus van immigrantenkinderen afhankelijk is van de status van hun ouders, kan het identiteitgebruik binnen de tweede generatie toch anders zijn dan dat van hun ouders. Tweedegeratie-immigranten hebben, vooral als het gaat om jonge kinderen, veelal niet bewust de etnische en culturele verschillen, stereotyperingen en juridische drempels meegemaakt waarmee hun ouders worstelen of hebben geworsteld. De kinderen hebben hierdoor min of meer de keuze of ze de identiteit van hun ouders overnemen of negeren, of ergens daartussen staan. Ook door economische of sociale factoren kan de identiteit van kinderen afwijken van die van hun ouders (Staring 2001). Voor de Russische gemeenschap in Nederland betekent dit dat de tweede generatie zich als Nederlanders, als Russen of als ertussenin kan omschrijven, afhankelijk van de eigen situatie of de manier van leven van de ouders.

Het leven in diaspora kan er soms toe leiden dat de etnische identiteit juist wordt versterkt om zo een tegenwicht te vormen tegen de identiteit van de meerderheid. Binnen Rusland zelf is de Russische identiteit voor etnische Russen geen issue. In het buitenland wordt deze daarentegen wel van belang. De situatie van het migrant-zijn brengt vaak een bewustwording van de eigen etniciteit en van de betekenis daarvan met zich mee. Waar een dergelijk bewustwordingsproces toe leidt is echter niet eenduidig, omdat, in elk geval bij 'Russische' immigranten, etnische identiteiten zowel kunnen worden toegekend als worden aangemeten. Een niet-etnische Russische migrant (een Oekraïner bijvoorbeeld) wordt ineens als Russisch aangemerkt vanwege de taal die men in Oekraïne spreekt, of vanwege het feit dat hij uit de voormalige Sovjet-Unie afkomstig is. Sommige Oekraïners zullen de hun toegemeten Russische identiteit proberen te ontkennen, anderen zullen deze juist wel accepteren. Dit voorbeeld wordt nog ingewikkelder in het geval van een etnische Oekraïner uit Rusland (waarvan er in West-Europa duizenden zijn) of een uit Oekraïne afkomstige etnische Rus die in Nederland een bepaalde identiteit aanneemt of toegewezen krijgt. De gekozen of toegewezen identiteit kan van grote invloed zijn op de manier waarop immigranten elkaar en anderen zien, en op met wie ze sociale netwerken onderhouden of wie ze buitensluiten (Kopnina 2005). De belangrijkste conclusie van mijn onderzoek was dat immigranten, in tegenstelling tot de postmoderne opvatting dat identiteit, etniciteit en gemeenschap geconstrueerde begrippen zijn en geen absolute of objectieve termen, deze zelf wel zien als objectieve en vaststaande feiten.² Die conclusie heb ik getrokken naar aanleiding van open interviews en observaties waaruit bleek dat Russen een duidelijk onderscheid tussen 'wij' en 'zij' maakten. Ook al gebruiken ze de begrippen soms strategisch, de 'Russen' die ik tijdens mijn veldwerk interviewde, hebben vastomlijnde gedachten over de onveranderlijke aard van hun identiteit, cultuur en etniciteit. Een voormalige professionele sporter uit Odessa vertelde me dat ondanks het feit dat hij al vijftien jaar in Nederland woonde, hij 'nog steeds een Rus is'. Als er onder de mensen die ik sprak al sprake was van identiteitsconstructie of identiteitsma-

nipulatie, dan werd dit bewust gedaan om derden te misleiden. Voor de persoon zelf en zijn goede vrienden was er geen twijfel over zijn ‘ware identiteit’ die, indien nodig, geheim werd gehouden (bijvoorbeeld in het geval van onware verhalen bij een asielaanvraag in de hoop asiel te krijgen). Sommige migranten gebruikten een valse etniciteit om de status van bedreigde minderheid te krijgen, bijvoorbeeld met het verhaal dat op hun paspoort de Russische identiteit vermeld stond, maar dat zij eigenlijk, via hun grootouders, tot een gediscrimineerde andere etnische groep behoorden. Sovjetpaspoorten van voor 1990 bevatten vaak nog informatie over de ‘etnische’ origine van Sovjetburgers. Ten tijde van de Sovjet-Unie konden degenen met een ‘fout’ stempel (zoals een Joods of Georgisch stempel) inderdaad gediscrimineerd worden. Zij vonden bijvoorbeeld geen werk. Het kwam vaak voor dat Sovjetburgers van niet-Russische etnische origine ambtenaren ‘onder de tafel’ betaalden om zo hun baby als Russisch te kunnen laten registreren.³

Sommige immigranten beleven de verandering van hun identiteit als het ‘verlies’ van de ware identiteit. Net zoals het gemis van vaderland, cultuur en achtergebleven familie en vrienden, beschouwen immigranten het verlies van hun identiteit als een prijs die ze voor het verlaten van hun land hebben moeten betalen. Als dit gevoel van verlies als te zwaar wordt ervaren, verliezen immigranten zich soms in een ‘droom over terugkeer’. Tijdens mijn onderzoek stuitte ik bij Russischsprekenden van uiteenlopende afkomst, leeftijd en overtuiging op vertogen van nostalgie waarin het eigen land geïdealiseerd werd (Kopnina 2006, 2007). Dit idealiseren van het eigen land gaat vaak gepaard met een negatief beeld over het land van aankomst.

Larissa, een Oekraïense van middelbare leeftijd die veel in (vooral Oost-) Europese landen heeft gewerkt, vertelde dat ze zich toch op haar best voelde als ze terug in Oekraïne was. Weliswaar kon ze daar, in haar woorden, ‘weinig geld verdienen’, maar daar stond tegenover dat ze er ‘echt van het leven kon genieten’. Andere landen waren ‘wat kouder’, ‘niet vanwege het klimaat maar vanwege de cultuur’. Ook waren de mensen daar ‘heel anders’. ‘Hoe ze anders zijn kan ik niet goed uitleggen’, verklaarde Larissa, ‘maar het is gewoon zo dat thuis [in de Oekraïne] de *echte* feesten worden gevierd, hoe wij [Oekraïners, Russen] lol kunnen maken, dat kan niemand – nachten lang doorgaan, met zingen en eten en drank... Bij ons zijn mensen gul en vrolijk... Ook als ze voor de volgende dag dan soms weinig overhouden’.

Larissa’s idealisering van het leven in de Oekraïne houdt ongetwijfeld verband met de omstandigheden van haar leven als immigrant: ze doet vooral zwaar werk (schoonmaakster, kok), meestal ook nog illegaal, waardoor ze zich sociaal geïsoleerd en gemarginaliseerd voelt. Bovendien woonde Larissa regelmatig in krappe, vieze ruimten die ze vaak met uit andere landen afkomstige immigranten moest delen, en die dus overigens in dezelfde moeilijke toestand als zijzelf verkeerden. Larissa’s situatie staat dus niet op zichzelf, en is kenmerkend voor veel illegale immigranten.

Maar ook onder immigranten die hun leef- en werkomstandigheden als niet zo zwaar ervaren, bestaan dergelijke sentimenten over de warmte, gulheid en vrolijkheid van het eigen volk. Dima bijvoorbeeld, een IT'er uit Leningrad die dit werk altijd heeft kunnen doen en daar ook een normaal loon mee verdient, vertelde me dat 'de mensen in Rusland gewoon meer *echt* waren'. Dima heeft in verschillende (westerse) landen gewerkt en vond dat de meeste mensen daar (maar vooral Amerikanen) 'altijd doen alsof ze in alles zin hebben en iedereen leuk vinden terwijl ze dat eigenlijk niet vinden'. Volgens Dima is het bovendien zo dat 'als een Rus iets niet leuk vindt, je het meteen hoort; van anderen [westerlingen] hoor je niets, maar realiseer je je op een gegeven moment dat er iets is omdat ze je vermijden'. In de complexe situatie waarin veel immigranten zich bevinden, spelen emoties en gevoelens dus vaak een net zo grote rol voor het ervaren of missen van een algemeen welbevinden als praktische en structurele problemen.

Een onzichtbare gemeenschap

Uit mijn onderzoek bleek dat de meerderheid van de recent gearriveerde 'Russen' noch de Nederlanders noch elkaar vertrouwden. Het wantrouwen ten opzichte van elkaar is een erfenis uit de Sovjettijd,⁴ zoals een etnische Wit-Rus uit Moskou mij vertelde:

Waarom moeten wij het eigenlijk ineens met elkaar goed kunnen vinden, terwijl wij in ons eigen land niks van elkaar zouden willen weten? Ik heb er persoonlijk geen behoefte aan om ineens vrienden te zijn met iedereen die uit Rusland komt, alleen maar omdat wij uit hetzelfde land komen en dezelfde taal spreken. Sterker nog, daarvoor ben ik niet hiernaartoe gekomen.⁵

Het wantrouwen ten opzichte van Nederlanders komt door wat sommige Russen zien als 'cultuurverschillen' en door negatieve stereotypering. Russische mannen worden vaak als criminelen gezien, vrouwen als prostituees of postorderbruiden. Deze stereotypering is voor veel Russen een reden om voor Nederlanders 'onzichtbaar' te blijven. Een andere reden hiervoor is dat illegale immigranten zich veiliger voelen als ze geen groep vormen en zo min mogelijk van hun etnische identiteit laten zien. Zoals een jonge vrouw uit Wit-Rusland het uitdrukte:

Als ik alleen ben, kan ik makkelijk 'verdwijnen' [als de autoriteiten me zoeken]. Een grote groep (of gemeenschap) van illegale immigranten trekt alleen maar de aandacht (interview februari 2007).

In zijn oproep voor een breder onderzoek naar het aantal illegale immigranten in Nederland zei PvdA-Kamerlid Hans Spekman daarentegen: 'Wij moeten het aanpakken. Illegaliteit maakt mensen kapot en leidt tot afhankelijkheidsrelaties, waardoor

vrouwen bijvoorbeeld in de prostitutie terechtkomen.⁶ De door mij geïnterviewde Russische prostituees werkten echter reeds in Rusland als prostituee en wisten ook precies welk werk ze hier in Nederland zouden gaan doen. Er was hier, anders dan dat dit meestal in de media wordt voorgesteld, geen sprake van mensensmokkel, georganiseerde criminaliteit, extreem geweld, armoede of afhankelijkheid. Het bestaan in de illegaliteit heeft hier weinig met beroepskeuze te maken. Vaak worden 'slachtofferverhalen' – door hun sensationele inhoud – door westerse feministen en de media te snel tot onderdeel van het 'maatschappelijk debat' gemaakt.⁷

Tegenover het onderlinge wantrouwen staat dat legale en illegale Russen vrij gemakkelijk met elkaar mixen, waardoor er dus geen exclusief illegale of legale gemeenschappen bestaan. Hierdoor blijft, volgens migratiespecialisten de criminaliteit binnen de Russische gemeenschap beperkt. Algemeen wordt aangenomen dat hoe sterker de verbanden tussen legale en illegale immigranten, hoe sterker het ondersteunend netwerk van de illegale vreemdelingen en des te geringer de kans dat zij actief worden in de sfeer van de criminaliteit (Engbersen et al. 1999: 21). Aangezien er in het geval van de Russen nauwelijks sprake is van een uitgebreid etnische netwerk maar eerder van losse groepen immigranten, is het in dit geval moeilijk om deze bewering in zijn algemeenheid te bevestigen.

Een derde reden waarom individuele 'Russen' misschien weinig behoefte hebben om zich met een gemeenschap te omringen, is dat zij zich minder bedreigd of gediscrimineerd voelen dan andere immigrantengroepen die qua uiterlijk of gedrag een groter contrast vormen met de autochtone Nederlandse bevolking. De zogenaamde 'blanke' immigrant is voor de buitenwereld vaak niet direct als immigrant identificeerbaar, iets wat ook voor Russen geldt. Dientengevolge zien Russen zichzelf dan ook vaak als 'anders dan de andere immigranten', zoals een Russische vrouw uit Moldavië het uitdrukte. Ook heb ik 'Russen' meerdere malen opmerkingen horen maken in de trant van: 'Wij toch zijn ook westers.' Volgens 'de Russen' is de Oost-Europese geschiedenis en cultuur Europees of christelijk en is er daarom geen heel groot verschil tussen hun culturele of religieuze wortels en die van het land van aankomst. De mensen die ik tijdens mijn onderzoek tegenkwam – zowel Russen als Nederlanders – vonden dat het onderscheid tussen Oost-Europeanen en West-Europeanen dan ook kleiner was dan dat tussen bijvoorbeeld Europeanen en Afrikanen.

Opvallend is dat Russen uitspraken over landgenoten die problemen veroorzaken ontkennen en dit onderscheid gebruiken om het verschil met 'andere immigranten' te benadrukken. Sommige Russen hebben het zelfs (politiek incorrect) over 'zwarte immigranten' die 'in Nederland problemen veroorzaken en daardoor in de media terechtkomen'. Volgens hun logica zijn Russen dus niet alleen minder opvallend dan de donkerder gekleurde 'probleemimmigrant', maar zijn ze ook onzichtbaar omdat ze geen problemen veroorzaken.

Ondanks hun onzichtbaarheid vormen de immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie wel losse verbanden, bouwen ze aan netwerken met individuen die dezelfde taal spreken, noemen ze zich heel vaak Russen en identificeren ze zich

zelf en elkaar als een ‘speciaal soort migrant’. Het is met name de gedeelde Russische taal die het voor nieuwe immigranten gemakkelijker maakt om binnen voormalige Sovjetkringen contact, informatie en ondersteuning te zoeken. Volgens het CBS-bevolkingsrapport uit 2006 wonen in Nederland een paar honderd Letten, Armeniërs, Wit-Russen, enzovoort, uit de Russische Federatie. Voor een heel kleine en verspreid wonende etnische groep is het voordelig om sociale banden te onderhouden met een grotere groep van Russischsprekenden. Een 22-jarige Georgiër uit de Zuid-Russische stad Krasnodar vertelde mij dat de meeste van zijn Russischsprekende vrienden nog nooit in de buurt van zijn stad of regio waren geweest, maar dat hij het prima met hen kon vinden:

Toen ik hier kwam, kende ik niemand, niemand was in mij geïnteresseerd, ik kon met niemand praten... ‘Hoe gaat het en wat doe je hier?’ Dat vroegen de meeste [Nederlanders] nog wel, maar enige verdere interesse hadden ze niet. De eerste persoon met wie ik kon goed praten kwam uit Oezbekistan, wij konden het direct met elkaar vinden... Met alle immigranten [uit de voormalige Sovjet-Unie] kun je in je eigen taal over je problemen en je leven praten. Ze hebben trouwens allemaal dezelfde problemen, zitten in dezelfde situatie. Ze kunnen ook goed advies geven... (interview februari 2007).

Hun gedeelde situatie als (illegale) immigrant kan dus mensen met vrij uiteenlopende achtergronden dichter bij elkaar brengen. De adviezen waar deze Georgiër uit de Russische Federatie het over had, gingen bijvoorbeeld over medische zorg en huisvesting, essentiële zaken voor iemand die recent naar Nederland is gekomen en daar illegaal verblijft.

De Russische gemeenschap lijkt daarmee een dubbelzinnig verschijnsel te zijn. Aan de ene kant onderhouden mensen uit de voormalige Sovjet-Unie wel sociale banden en hebben ze goede redenen om die te onderhouden, maar tegelijkertijd hebben ze het gevoel dat ze niet echt bij elkaar horen en willen ze juist zo min mogelijk met elkaar te maken hebben. De viering van het Russisch nieuwjaarsfeest in Amsterdam in 2007 was zo’n moment waarop de verschillende, vaak paradoxale opvattingen over wat Russisch is naar voren kwamen.

Het Russische culturele leven in Amsterdam

Ondanks de inherente ambiguïteit van de Russische gemeenschap in Amsterdam zijn er in het Amsterdamse culturele leven momenten waarop het lijkt alsof er iets van een Russische identiteit bestaat en waarop mensen van verschillende achtergronden zich op grond van een gedeeld Russisch-zijn met elkaar verbonden voelen. Een relatief groot deel van de Russische migranteninitiatieven in Amsterdam, restaurantjes, kerken en winkels is een vrij kort leven beschoren geweest. In de jaren tachtig werd door een groep Russische vrouwen de vereniging *Ottsjizna* (Vaderland) opgericht, een vereniging die bijeenkomsten en sociale evenementen

organiseerde, zoals de viering van Russische feestdagen (Siegel 2005: 12). Daarnaast organiseerde de Russische school in samenwerking met het toenmalige Russische restaurant *Oblomov* in de jaren negentig culturele evenementen, zoals muziekoptredens en lezingen. Alleen de Russisch-orthodoxe kerk in Amsterdam organiseert nog steeds – en al een tiental jaren – (religieuze) evenementen voor lokale ‘Russen’.

Ondanks het feit dat in 2003 het laatste Russische restaurant in Amsterdam gesloten werd, bestaat het Russische culturele leven nog altijd. De Russische winkel *Troika* vormt het knooppunt voor informele en culturele contacten. In clubs en restaurants worden voor en door Russen feesten en evenementen georganiseerd die altijd goed bezocht worden. Er bestaat ook een aantal internetsites waar Russen in Nederland via forums met elkaar in contact kunnen komen en daar advies over gezondheidszorg, huisversting, advocaten en evenementen kunnen inwinnen.⁸

Al bijna tien jaar vormt een groep van Russische en Nederlandse artiesten en dj's het succesvolle collectief Salon USSR. Met hun Moscow Disco is Salon USSR sinds 2005 regelmatig in alle grote clubs van Amsterdam te horen. Informatie over de optredens van Salon USSR wordt via internet, flyers en de websites van de feestlocaties verspreid. Daarnaast organiseert Salon USSR ook zelf feesten. Het Russische Nieuwjaarsfeest is een van grootste Russische evenementen die Salon USSR sinds een aantal jaren organiseert.

Russisch Nieuwjaar 2007: Flexbar, Westergasfabriek, Amsterdam 13 januari 2007

In Nederland wordt het Russisch-orthodoxe Nieuwjaar altijd op 13 januari gevierd. Dit in tegenstelling tot in zowel het hedendaags Rusland als in de voormalige Sovjet-Unie waar Oud en Nieuw gewoon in de nacht van 31 december op 1 januari wordt gevierd. Het Salon USSR Russische Nieuwjaarsfeest is niet de enige Russische oud en nieuwviering in Amsterdam. Ook in de Russisch-orthodoxe Kerk bijvoorbeeld vindt elk jaar een bescheiden traditionele viering plaats, meestal bijgewoond door een kleine groep merendeels bejaarde Russisch-orthodoxe gelovigen. Het algemeen toegankelijke feest van Salon USSR is verreweg het best bezochte Russische nieuwjaarsfeest. Elk jaar wordt het in een andere Amsterdamse club georganiseerd.⁹ In 2007 werd het Russisch Nieuwjaar in de Flexbar op het Westergasfabriekterrein gevierd, een populaire club geschikt voor een paar honderd bezoekers. Het feest was met een knipoog aangekondigd: ‘Vodka and caviar, snow and sweat, fatal ladies and drop dead tunes’. De meeste ‘Russen’ die ernaartoe gingen, vertelden me dat ze er via via van hadden gehoord.

Net als het jaar daarvoor werden de gasten verwelkomd met gratis shots wodka en toastjes met kaviaar. In 2006 was er in de chique NL Lounge club na middernacht een stripact gehouden. Dit jaar zou alles volgens een van de organisatoren

‘netjes en aardig’ blijven. Tot elf uur waren er weinig mensen. De meeste bezoekers waren Nederlanders die niet eens wisten dat er op deze locatie een speciaal feest zou worden gehouden. Op een gegeven moment kwamen de leden van de Russische band binnen, samen met een fotograaf. Een paar organisatoren liepen zenuwachtig rond. Ook verschenen er een aantal jonge meisjes met veel make-up en hoge hakken. Ik dacht daardoor dat ze Russisch waren, maar ze bleken Nederlands te zijn. Vervolgens arriveerden een Nigeriaan die Russisch had gestudeerd, een Nederlander van vijftig jaar met een Russische bontmuts met ‘flaporen’ en een groep urban geklede jongeren die toeristen uit St. Petersburg bleken te zijn en die door iemand ‘die al lang in Amsterdam woonde’ waren uitgenodigd.

De versiering van de zaal had weinig te maken met Rusland of het orthodoxe Nieuwjaar en bestond uit discoballen, projectieschermen en kerstachtige decoraties. Sergei,¹⁰ een veertigjarige Rus uit Moskou die als ‘huisfotograaf’ al meer dan twaalf jaar Russische evenementen vastlegde, vertelde mij dat hij rond de tweehonderd Russen verwachtte. Of in elk geval, zo antwoordde hij op mijn vraag hoe hij Russen van niet-Russen kon onderscheiden, tweehonderd mensen die hij persoonlijk kende en die hij op bijna elk Russisch feest tegenkwam. Volgens Sergei kwamen op ieder Russisch evenement eigenlijk altijd vrijwel ‘dezelfde gasten’. Maar wat voor gasten zijn dat dan? Sergei:

Nou, de meesten zijn boven de twintig, kunstzinnig, en ehhh... kunnen de entree betalen... Dat geldt voor de jongens, dat wil zeggen... het zijn niet allemaal Russen natuurlijk, er zijn ook flink wat vrienden bij, wat Brazilianen die Russisch spreken of Bulgaren... De meesten wonen hier al een tijdje – die ken ik al meer dan vijf jaar. Sommige mensen nemen ook vrienden mee die net op bezoek zijn in Amsterdam. De meesten [Russen] weten dat het een soort traditie is en komen elk jaar...

In de loop van de avond werd het duidelijk dat de ‘gasten’ inderdaad flink divers waren. Sommige Russen kwamen alleen, anderen in groepjes en sommigen met Nederlandse vrienden. De muziek was beslist niet Russisch maar mainstream-electro. Ik vroeg een jonge Russische bezoeker uit St. Petersburg wat hij van de muziek vond:

Ik ben hier voor het eerste keer, ik verwachtte trouwens niks... Ben in ieder geval blij dat ze geen *Kalinka-malinka*-muziek spelen, dat is niks voor mij... Wel jammer dat ze niks van het echte Russische Nieuwjaar laten zien – bijvoorbeeld beelden van de Russische viering op die televisieschermen, hoe het bijvoorbeeld in Rusland zelf gebeurt... Of een Russische film of moderne Russische muziek.

Een andere bezoeker die al vaker bij een Russisch nieuwjaarsest was geweest, was wel enthousiast over de muziek. Het was volgens hem ‘precies zoals het hoort’ en hij dacht dat ‘in Rusland ook westerse muziek gedraaid zou worden’. Rond middernacht begon de show met *Snegurochka* (‘Sneeuwmeid’), een vrouwelijke helper

van de Russische Kerstman (*Ded Moroz*), vertolkt door een Oekraïense actrice die al vijftien jaar in Nederland woont. *Snegurochka* verwelkomde, gekleed in wit nepbont en een kort rokje en met een microfoon in de hand, iedereen bij het ‘enige echte Russische feest in Amsterdam’. Met grapjes en liedjes herinnerde ze de aanwezigen eraan dat het een ‘echte Russische feestdag’ was, waar iedereen op reageerde met een Nederlands ‘hoera!’. Daarna werd er Franse champagne ingeschonken en ging de electromuziek weer door.

Een paar Nederlanders met wie ik sprak vroegen zich af ‘wat hier nou zo Russisch aan was’, waarbij een Russische bezoeker met z’n wodkaflles, die hij blijkbaar naar binnen had weten te smokkelen, zwaaide en ‘Oblomov’ schreeuwde (een Nederlands wodka merk van Dirk van den Broek). Een andere groep Nederlandse bezoekers, die kennelijk het vorige feest hadden meegemaakt, vonden het jammer dat er deze keer geen stripacts waren, waarop dezelfde Rus zei: ‘Daarvoor moet je naar Rusland gaan! Daar heb je pas echte acts! Hier mag je nooit wat, als ik mijn kleren uit wil trekken moet ik daar een vergunning voor hebben. Voor alles heb je hier een vergunning nodig.’

Opvallend was dat een aantal Russen die hem hoorden, reageerde met: ‘Nou, wij hebben in Rusland bij een nieuwjaarsfeest nog nooit een stripact gezien.’ Er ontstond een discussie over wat er nu ‘in het echt’ in Rusland op nieuwjaarsfeesten gebeurde. Het was opmerkelijk dat de meeste ‘Russen’ daar geen samenhangend beeld van hadden, behalve dat er in de kerk wordt gezongen. Velen verwarden het orthodoxe Nieuwjaar blijkbaar met de westerse of ‘moderne’ kerst- en nieuwjaarsvieringen, die na de val van de Sovjet-Unie ook in Rusland populair zijn geworden. Er werd gesproken over kerstbomen, speciale concerten op televisie, sneeuwkastelen en alles wat er zoal bij een winterfeest hoort. Een van de bezoekers van het feest, afkomstig uit Oezbekistan maar etnisch een Rus, vertelde dat zijn familie, al waren ze niet gelovig, het orthodoxe Nieuwjaar vierde als een vorm van verzet tegen de meerderheid. Hij vertelde ook dat het vaak een geheimzinnig gebeuren was, maar wilde verder geen details geven.

Toch waren de meeste ‘Russen’ met wie ik heb gesproken het erover eens dat het een ‘geweldig Russisch feest’ was. Toen ik een paar van de feestgangers de volgende dag vroeg of ze het feest niet te westers, of gewoon Amsterdams, hadden gevonden, kreeg ik een duidelijk antwoord: ‘Het was toch het Russische Nieuwjaar!’ Aan het eind van de avond waren de meeste zinnige discussies verdronken in een lawine van muziek, drank en spotlights, wat voor een geweldig gevoel en een geslaagd feestje zorgde. Wat er nou zo Russisch aan was blijft de vraag.

Conclusie

Met het Amsterdamse Russische Nieuwjaarsfeest is een onzichtbare gemeenschap erin geslaagd een groot en tegelijkertijd (voor niet-Russische ogen) opmerkelijk onopvallend feest te houden. Maar terwijl het feest op buitenstaanders overkwam

als niet-authentiek, was het merendeel van de Russischspreekende bezoekers ervan overtuigd dat het een ‘echt Russisch feest’ was geweest.

Het is niet eenvoudig uit te leggen welke elementen van het Russische nieuwjaarsfeest Russisch genoemd kunnen worden. Maar als wij de identiteit van immigranten afkomstig uit de Russische Federatie analyseren, dan is het niet zo verrassend dat er in Nederland geen ‘echte’ Russische viering kan ontstaan. De identiteit van de Russen in Nederland is zeer gefragmenteerd vanwege het grote aantal verschillende landen waar zij vandaan komen (de diverse onderdelen van de voormalige Sovjet-Unie), het verschil in Russisch als eerste, tweede of derde taal en verschillen in religie, cultuur, opleiding en motivatie om te emigreren. Het Russische feest in Amsterdam was in feite een bijeenkomen van een zeer diverse groep mensen op grond van een bepaald idee van een gedeelde herkomst uit de voormalige Sovjet-Unie en een gedeelde taal. In mijn eigen beleving was het eigenlijk een westers feest voor vooral jonge hippe mensen dat was overgoten met een sausje van gefabriceerde nostalgie over het land dat binnen zijn eigen grenzen geen mensen kan verenigen. Een dergelijke vorm van geconstrueerde of opgevoerde ‘ethniciteit’ of ‘traditie’ maakte bepaalde elementen, zoals wodka, kaviaar en vrouwen in bont tot symbolen voor een cultuur die eigenlijk te groot en complex is om gerepresenteerd te worden. Was het een soort karikatuur van lokale Russische identiteit in een westers jasje? Was het een manifestatie van een niet al te serieus genomen ‘collectieve identiteit’? Of was het gewoon een succesvolle onderneming van een groep immigrantenondernemers (Salon USSR) die uit commerciële overwegingen vooral mikte op een Nederlands publiek? De ‘Russen’ zelf zal het waarschijnlijk niet veel kunnen schelen, zolang het maar een gezellige avond was. En wij, sociale wetenschappers, blijven puzzelen over de complexiteit van de relatie tussen lokale identiteit en de uitingen daarvan in een globaliserende wereld.

Noten

- * Dit hoofdstuk is gebaseerd op mijn promotieonderzoek naar Russischspreekende immigranten in Engeland en Nederland. Het onderzoek is uitgevoerd tussen 1992 en 1995, met een vervolgonderzoek in 2007. In Nederland is het onderzoek voornamelijk uitgevoerd in Amsterdam met behulp van etnografische methoden, zoals diepte-interviews en participerende observatie. De onderzoeksgroep bestond uit meer dan honderd mensen, waaronder een tiental sleutelinformanten. Vanaf 1992 heb ik contact onderhouden met de meesten van hen en de belangrijkste veranderingen in hun leven geregistreerd.
- 1 Zelf ben ik afkomstig uit Moskou. In 1989 verhuisde ik met mijn familie naar de Verenigde Staten. Ik woon nu alweer tien jaar in Nederland met onderbrekingen van in totaal vijf jaar Engeland en Singapore voor studie, werk en promotie.
 - 2 Het onderzoek resulteerde in een aantal publicaties, zie Kopnina 2005, 2007 en Stacul et al. 2006.
 - 3 In hoeverre verhalen dus waar of onwaar zijn kan ik niet beoordelen.

- 4 Maar de grote onderlinge verschillen tussen de immigranten onderling, zoals in plaats van herkomst (stad, platteland, regio, Sovjetnatie), opleiding of levensfilosofie, spelen ook een belangrijke rol bij dit onderlinge wantrouwen.
- 5 Citaat afkomstig uit een interview met een veertigjarige man uit Orel, februari 2007.
- 6 *Metro*, woensdag 27 maart 2007. 'Onderzoek naar illegalen: PvdA'er Spekman wil aantallen in kaart brengen.'
- 7 Zelf heb ik een slechte ervaring gehad met een journalist van de *Sunday Times* die graag een verhaal over Russische prostituees wilde schrijven. Mijn woorden werden zo verdraaid dat van het interview een zielig verhaal over 'arme Oost-Europese vrouwen uit kleine dorpjes zonder kennis van de corrupte wereld' werd gemaakt. (Documentatie over het proces dat naar aanleiding van deze publicatie volgde is op verzoek bij de auteur te verkrijgen.)
- 8 De meest uitgebreide site is www.rus.nl.
Zie ook <http://rassvet.flexvps.nl/ipb/> en www.russkie.nl.
- 9 Voor Salon USSR's promo zie de video van het Nieuwe Russische jaar op <http://www.youtube.com/watch?v=Do1J-VqtzrQ>.
- 10 Alle namen zijn pseudoniemen.

Literatuur

- Engbersen, G. (1999a) Panopticum Europa. In: J. Burgers en G. Engbersen (red.), *De ongekende stad 1: overkomst en verblijf van illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, 219-241.
- (1999b) Patronen van Integratie. In: J. Burgers en G. Engbersen (red.), *De ongekende stad 1: overkomst en verblijf van illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, 242-262.
- Engbersen, G., J. van der Leun, R. Staring, J. Kehla (1999) Introductie. *De ongekende stad 2. Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Amsterdam: Boom, 11-32.
- Kopnina, H. (2005) *East to West Migration: Russian Migrants in Western Europe*. Ashgate: Aldershot.
- (2007) *Tourism and Migration: Formation of New Social Classes*. New York/Sydney/Tokyo: Cognizant.
- Siegel, D. (2005) *Russische Bizniz*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Snel, E. et al. (2000) *Migratie, integratie en criminaliteit: immigranten uit voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-Unie in Nederland*. Rotterdam: RISBO Contractresearch bv.
- Stacul, J., C. Moutsou en H. Kopnina (2006) *Crossing European Boundaries: Beyond Conventional Geographical Categories*. New York/Oxford: Berghahn Books.
- Staring, R. (1999) Migratiescenario's. In: J. Burgers en G. Engbersen (red.), *De ongekende stad 1: overkomst en verblijf van illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, 54-88.
- (2001) Reizen onder regie: Het migratieproces van illegale Turken in Nederland [Ongepubliceerd proefschrift]. Erasmus University Rotterdam, Department of Social Anthropology.